

SZABÓ MÁRTON

Politológia, pszichológia, kommunikáció*

Lányi Gusztáv: *Lélektan és politika.
Bevezetés a politikai pszichológiába.*
Jószöveg Műhely Kiadó, Budapest 2001.

Lányi Gusztáv: *Rendszerváltás és politikai
pszichológia: Politikai pszichológiai tanulmányok.*
Rejtjel Kiadó, Budapest 2001.

A formálódó magyar politológia fontos tudományos eseménye volt 2001-ben, hogy a politikai pszichológia kialakításán fáradozó Lányi Gusztáv két könyvet is megjelentetett. Az egyik a diszciplína alapkérdéseit taglalja, a másik könyv tanulmányai a magyar politikai valóság pszichológiai szempontú elemzéseit. A szerző évek óta tartó fáradozása, minden jel szerint, meghozta kezdeti eredményeit. Ezért talán nem tűnik merész kijelentésnek, ha azt mondom, a fenti munkák megjelenése után már van magyar politikai pszichológia, és mostantól kezdve minden ezzel kapcsolatos komoly észrevétel és kritika a jelzett könyvektől fog elindulni. A történet azonban korábban kezdődött.

1992-ben Lányi tollából egy figyelemre méltó tanulmány jelent meg. Írásának hőse a *nem létező* magyar politikai pszichológia, amely eddig álruhában és mellékszereplőként lépett csak az ország politikai és tudományos színpadára. Lányi úgy

* Készült a T035290 számú OTKA kutatás keretében.

érvelt itt, hogy a magyar tudósok a huszadik században a szisztematikus-módszeres vizsgálatok helyett pszichologizáltak és mellékutakon jártak, a politikusok pedig rendre belebarmoltak a tudományba, mert a pszichológiát minden áron saját hatalmuk szolgálatába szeretnék volna látni, vagy egyszerűen semibe vették. Ez annál is szomorúbb – véli –, mert pár évtizede Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban a politikai pszichológia sikeres diszciplína, amely a politikusi mesterség egyik alapja és az eredményes politizálás elismert segítője. (Lányi 1992)

A tanulmány megjelenése óta azonban közel tíz év telt el. A társadalomtudományok felszabadultak a központi hatalom belebarmoló gyámsága alól és elkezdtek élni a modern társadalmakban szokásos életüket. A politikatudomány is bevett diszciplínává vált és létrejöttek alapvető intézményei. A politikai pszichológia sem ott tart, mint a kilencvenes évek elején: részben számba vette hagyományait, és megkezdte a nemzetközi tudományosság recepcióját. (Lányi 1996; Hunyadi 1998) Két egyetemen is tanulnak politikai pszichológiát a politológus hallgatók, évente mintegy százan. Mindebben a fő érdem Lányi Gusztáv, aki kitartóan dolgozik azon, amit a rendszerváltozás-kor a fejébe vett: legyen Magyarországon is politikai pszichológia.

Azt gondolom azonban, hogy a politikai pszichológia helyzete egyáltalán nem lefutott ügy hazánkban. Talán nem is azért, mert a formálódó politikai pszichológia túlságosan egyszemélyes tudomány: Lányinak segítői már vannak, követői is előbbutóbb lesznek majd. Abban is bízhatunk, hogy a politikusok nálunk is felismerik a „lélekismeret” és a pszichológus hasznát hatalmuk optimalizálásában; ismerünk pártok és politikusok körül szorgoskodó pszichológusokat, még ha a számuk össze sem hasonlítható a jogászok s a közgazdászok töméntelen mennyiségével. Úgy vélem ezért, hogy a politikai pszichológia jövője ma már elsősorban tudományon belüli ügy, ha úgy tetszik tudománypolitikai kérdés. Hazai sorsa egyrészt azon múlik, hogy az intézményesedő és stabilizálódó magyar politikatudomány prominensei tudományukon belül milyen helyet szánnak a pszichológiának, másrészt pedig azon, hogy a pszichológia művelői a lehetséges politikai pszichológiák közül melyik mellett kötelezik el magukat. A kettőt a politikáról vallott felfogás fűzi egybe.

Az elsőről csak röviden szólnék, két példa erejéig. Az egyik. A két egyetem, ahol a politológus hallgatók pszichológiát tanulnak, igen fontos képzési bázisok, de sokkal több azon helyek száma, ahol a szakos hallgatók nem tanulnak politikai pszichológiát. Ezek a helyeken a tematikában tárgyilag dominál az eszmetörténet és az intézménytan, azt sugallván, hogy a köznap ember politikai magatartásának vizsgálata – hozzátenném: gondolkodásának és beszédmódjának kutatása is – kívül esik a

politológia illetékességén, leszámítva talán a „kérdőívezést”. A másik. Nem túl régen jelent meg egy tanulmány a hazai politikatudomány állapotáról, amiben a szerző a következőket írja Lányi munkássága kapcsán: „a magam részéről nem vagyok meggyőződve arról, hogy a politikai pszichológiai megközelítés termékeny lehet a racionális, kalkuláción és okosságon alapuló politika világában.” (Lánczi 2000: 161) Tudható persze, hogy az ilyen vélemény nem unikális, a politikai magatartást sokan azonosítják az érdekvezérelt kalkulációval és a racionális tudattal, amit persze nem szabad „elpszichologizálni”. De azt talán mégsem állíthatjuk komolyan, hogy ez lenne a politikai magatartás empirikus valósága, hiszen az ember eszes lény ugyan, de nem észlény. Túl ezen, a pszichológiai nézőpont még a kalkulatív cselekvés értelmezésében is hasznos lehet, ahogyan ezt meggyőzően bizonyítja a kognitív pszichológia és a „választáspolitikológia” egymásra találása. (Lányi 2001a: 138–139) Azt pedig akár evidenciaként is kezelhetnénk, hogy a politikai valóság *szimbolikus realitás* is, amit olyan nagyhatású életművek bizonyítanak, mint Harold Lasswell, Murray Edelman vagy Eric Voegelin munkássága.

Vagyis ma még nem kevés azoknak a politológusoknak a száma, akiket „agyonyomnak” a bonyolult politikai intézmények és a megalapozó nagy eszmék, ezért a politológia komolyságát s hasznát is azon mérik, hogy a tudomány mire képes ezek feltárásában, leírásában és ismertetésében. Az enyhén arisztokratikus felfogásban láthatóan nincs helye a köznapi ember világnak és magatartásának, legfeljebb a kormányozhatóság erejéig. Érdemes pedig tudnunk, hogy az a Harold Lasswell, aki az *empirikus* politikatudomány kezdeményezője és első nagy alakja volt, egyben a politikai pszichológia alapító atyja (Lányi 2001a: 30–33) és a politikai szemantikai kutatások elindítója is (Szabó 1998: 20–39). Nyilvánvalóan azért, mert úgy látta, hogy a pszichikum és a beszéd elválaszthatatlanok a politika mindennapi valóságától. Ha tehát a politológia nem úgy definiálja önmagát mint intézménytan és a szervezeti viselkedések vizsgálata, máris egy összetett szimbolikus világgal szembesül, amelyet nem „megtisztítani” kell a lelki és beszédbeli zavaró tényezőktől, hogy ezek mögött valami lényegi realitást ragadjunk meg, hanem a politikai valóság konstitutív tényezőinek kell őket tekintenünk. Illúziókban persze nem érdemes ringatni magunkat. A politikai elit mindig is *kezelni* fogja az állampolgárokat, amihez a politológia asszisztálni fog, és abban is csak reménykedhetünk, hogy a politikai kommunikáció divatja nem egyszerűen a jó öreg propaganda hatékonyabbá tételét jelenti.

Lehet tehát úgy értelmezni a politológiát, ezt a viszonylag friss tudományt, hogy nincs helye a politikai pszichológiának, mint ahogyan olyan politikusi gyakorlat is van, amely idegenkedik a pszichológiai ismeretek használatától. Ennek ellenére a politológiában van fogadókészség a pszichológiára, és a politikai pszichológia is kezdi megmutatni arcát s lehetőségeit. Legitimítása ma már nem kétséges. Ezért azt gondolom, hogy a következő tíz évben sok múlik magán a politikai pszichológián, vagyis azon, hogy milyen teljesítményei lesznek, és milyennek mutatja fel magát a politikát. Lányi Gusztáv könyvei és írásai egyértelművé teszik, hogy nincs egységes politikai pszichológia, a politikai pszichológia behaviorista, kognitív, pszichoanalitikus és fenomenológiai tradíció alapján egyaránt létrehozható. (Lányi 2001a: 113–125) Természetesen mindegyik terület nemzetközi eredményeit illik ismernünk, de kérdés, hogy művelhető-e és művelendő-e mindegyik tradíció hazánkban. Úgy vélem ez részben elvi, részben praktikus kérdés. A praktikuságról annyit, hogy ez alapvetően tudományos kapacitás és érdeklődés kérdése: kizárni egyiket sem lehet, de ha nincs, aki csinálja és nincs rá igény, akkor nem lesz; ha pedig valaki ambicionálja, akkor vélhetően meg is csinálja vagy megcsinálhatja. Mondhatjuk, ez ilyen egyszerű. Az elvi kérdés már bonyolultabb, és a következőkben ezzel foglalkozom részletesebben.

Az alkalmazott politikai pszichológia megrendelésfüggő. Nem csak a témája, hanem a szemlélete is a megrendelőtől függ. A politikusoknak sokan akarnak tanácsot adni, ami nem könnyű feladat, de tudható, hogy a tanácsadónak erre lehetősége csak a politikusok által képviselt szemléleti kereteken belül van. Igényeik, kívánságaik, megrendeléseik is ehhez igazodnak. A választási csatákba és kormányzási ügyekbe bonyolódott politikusok pedig nyilvánvalóan olyan pszichológiai ismertekre kíváncsiak, amelyeket alapvetően egy behaviorista és kognitív, esetleg pszichoanalitikus szemléletű elemzés szállít a számukra, hiszen uralni akarnak egy helyzetet és befolyásuk növelésére törekcszenek. Elvileg ezért nálunk is lehet számítani ilyen típusú elemzésekre, illetve arra, hogy számuk gyarapodni fog. Ilyenek tekinthetjük például a kampánytanácsadást vagy a „hogyan győzzünk” típusú receptgyűjteményeket és használati utasításokat.

Lányi Gusztáv politikai pszichológiája azonban más tradíciókhoz kapcsolódik. Természetesen végzi a diszciplína nemzetközi trendjeinek magyarországi ismertetését (Lányi 1996) és recepcióját (Lányi 2001a: 11–32, 103–133), azonban a hazai jelenségek elemzésében (Lányi 2001b: 69–243) a *fenomenológiai* alapú pszichológiát favorizálja, még ha vegyíti is ezt más iskolák módszereivel. Ez az irányzat nem a cselekedtek okainak (hozzá tenném: mindig is konstruált okainak) feltárására törekszik, hanem azt a *szabályrendszert* vizsgálja, amelyet a szemé-

lyek viselkedésük és mások megértése során követnek. És abban is követi az iskola nagy újítása, hogy komolyan veszi az emberek köznapi magatartását és tudását, vagyis nem ezek mögött keresi a „lényegét”, hanem ebben találja meg a lelki tényezők jelenlétét. Empirikusan ez a világ csak a köznapi *diskurzusokban* érhető el, abban a beszédfolyamban és szövegvalóságban, amelyben a választópolgárok és a politikusok is megkonstruálják saját világukat, politikai identitásukat. A tudomány természetesen mindezt értelmezi. Lányi Gusztáv ehhez – az iskola hagyományainak megfelelően – előszeretettel használja a dramaturgiai metaforát és a történeti összefüggéseket, és még abban is követi a tradíciót, hogy a politikai pszichológia legfontosabb feladatát a politikai gyakorlat humanizálásban, nem pedig a mindenkori hatalom és az irányítás menedzselésében látja.

Én ezt a törekvést még akkor is perspektivikusnak tartom, ha politikai tanácsadóknak és szakértőknek (a funkciót egyébként Lányi nem tekinti elhanyagolhatónak) többnyire nem azokat szokták felkérni, akik az ilyen jellegű tudomány mellett kötelezték el magukat. Szimpátiám oka egyrészt az, hogy ezen szemlélet alapján olyan politikakép konstruálható, amely szakít a politika arisztokratikus szemléletével. (Szabó 2001: 264–266) Itt ugyanis egymás mellé kerül a választó polgár és a cselekvő politikus, az „egyszerű” ember és a „bonyolult” értelmiségi; a politika univerzuma nem a hatalmi helyzet, hanem a különböző értelmezések és jelentések mentén kialakuló szerepek szerint differenciálódik. Vagy ahogyan Lányi írja: „egyrészt azt firtatom, hogy milyen emberek a politikusok – másrészt arra is kíváncsi voltam (vagyok), hogy milyen emberek a (választó)polgárok”. (Lányi 2001b: 69) Ezt a szemléletet már csak azért is értékelnünk kell, mert a politikatudományban nagy a hajlam arra, hogy a politikát alig áttekinthető intézményrendszernek és köznapi tudással felfoghatatlan „mögöttes struktúrának” ábrázolja, a politizáló értelmiségben pedig arra van hajlandóság, hogy a politikát egybemossa a pártok működésével, ezt pedig a pártpolitikusok gyakran nemtelen vetélkedésével, nyíltan felvállalt konok egyoldalúságaival. A fenomenológiai szemléletű pszichológia viszont a politikát a közösség közös és nyilvános ténykedésének tekinti, amelyben természetesen pszichés mozzanatok is jelen vannak, és szabályokat követő befolyásoló erővel bírnak.

Egyetértek Lányi Gusztávval abban, hogy a politikai pszichológiának nem kell állást foglalnia a pszichológiát megosztó paradigmaticus vitákban, hiszen nem ez a tárgya és a feladata. Azt azonban okkal feltételezhetjük, hogy nem maradhat ártatlan az irányzatok csatájában. Mindenképpen választania kell közöttük, választása azonban nem csak metodológiai kérdés, hanem a (politikai) világ adott konstrukciója melletti elkötelezettség is. A feladat nem egyszerű, hiszen a döntés egyszerre tu-

dományos és morális kérdés, amely – ráadásul – a választás függvényben eltérő tudományos karriereket jelöl ki. Én ezért *kitartásra és következetességre* biztatnám Lányi Gusztávot. Kitartásra, mert a fenomenológiai szemléletű és kommunikatív alapú politikai pszichológia szellemében történő valóságértelmezés további nagy feladatokat ró a követőjére. És következetességre, mert erős a csábítás arra, hogy az egyszerűbb és „hatalmilag” hatékonyabb (hogy ne mondjam: kifizetődőbb) paradigmák eltérítsék a tudóst a maga választotta úttól.

Az eltántorulás természetesen lehet tudományos is, a választott elvek következetes alkalmazásának megbicsaklása. Megemlítenék két problémát, amely szerintem efféle eltántorulást jelent Lányi egyébként következetes munkásságában. Az egyik az a törekvés, hogy Lányi a politikai pszichológiát a politika *alaptudományának* igyekszik beállítani. Az írja: „a szisztematikus politikai tudásnak a politikai pszichológia olyan alapját képezné mint a biológiának a szerves kémia és a kémiának a fizika”. (Lányi 2001a: 93) Nem az a probléma ezzel az állítással, hogy írója érvel a politikai pszichológia fontossága mellett, hanem az, hogy ezt úgy teszi, mintha létezne a politikai tudásnak bármilyen diszciplináris alapismerete, amely más diszciplináris tudásokhoz képest előbbre való, mert hozzájuk képest mélyebb, alaposabb, fontosabb. Én úgy vélem, hogy a politika tanulmányozásában nem létezik tudományos hierachia, a jogtudomány nem előbbre való a filozófiánál, a szociológia a történettudománynál. Észre kell vennünk, hogy éppen a hierachizálásra való törekvés szorítja háttérbe a pszichológiát vagy az antropológiát, ami viszont a politikai valóság hierarchikus szemléletéhez kapcsolódik: az intézmények a topon vannak, a köznapi emberek politikai magatartása viszont a béka feneké alatt. Nem segít a szemléleten, ha megfordítjuk a hierachiát, ebből csak az a kiút, ha több *egyenrangú* tudomány együttműködéseként képzeljük el a politikatudományt.

A másik meghátrálásnak azt tekintem, hogy Lányi túlságosan is az alkalmazott tudományhoz köti a politikai pszichológia státusát. Tekinthető ez persze védekezésnek, a tudomány hasznossága melletti érvelésnek, ám tartalmaz egy nagy lemondást. Nevezetesen, mintha a politikai pszichológia nem lehetne a politika *értelmező* tudománya, mindenféle konkrét alkalmazhatóság és eseti felhasználás nélkül, csak úgy a megismerés és a szemléletformálás vagy a kultúra gyarapítása okán. Én ezt nem hiszem! Egyébként is, ha a pszichológiának Lányi a politika világában humanisztikus funkciót szán, akkor ez nem állítható párhuzamba a sport- vagy a munkapszichológiával. A humanisztikus tudomány célja nem egy konkrét tevékenységterület optimalizálása, hanem a közösségi ügyek közös intézéséhez történő tudományos hozzájárulás, a közgondolkodás szintjének emelése, amely csak akkor nevezhető alkalmazásfélének, ha egyúttal

minden tudományt alkalmazott tudománynak tekintünk. A politikai pszichológia igenis lehet a politika szuverén diszciplínája, amely maga is megkonstruálja a maga politikai képét vagy politikai valóságát. Ha olvassuk Lányi elemzéseit, akkor ezekből egy olyan politikai valóság néz ránk, amely semmilyen más politológiai elemzésben nincs benne. Mi más bizonyítaná meggyőzőbben, hogy fenomenológiai szemléletű politikai pszichológia nem az intézményi ember kormányozhatóságát vizsgálja, hanem a politika valóságtermészete érdekli, ha úgy tetszik szigorú akadémiai normák szerint?

*

Ez a politikai pszichológia erős rokonságot mutat a diszkurzív politológiával, másképpen szólva a társadalmi kommunikáció ontológiai felfogásának (Béres–Horányi 1999: 13) politológiai specifikációjával. Ezt Lányi két alkalommal is explicitté tette egy-egy tanulmány erejéig. Az első tanulmányában még csak jelezte az összefüggést, mintegy programszerűen vázolta a lehetséges kapcsolódást: „a politika diszkurzív értelmezése, azaz a nyelvi fenomén, a politikai »beszédtest« (mint sajátos »narratív gravitációs központ«) visszavezethető a politikai magatartás »dramaturgiájára«. (...) Az tehát, hogy KI a beszélő, MIT mond és HOGYAN vitázik a politikai valóságról és annak határaitól – a politikai személyiség magatartásának teátrális és színpalak mögötti »dramaturgiájában« érhető tetten: a nyilvánosság és a titok, az énprezentálások és politikai játszmák, a bizalom és a bizalmatlanság stb. pszichológiai folyamataiban”. (Lányi 1997: 119–120) Második tanulmányában pedig ennek szellemében részletesen kifejtette, pontosabban szisztematikusan vázolta a politikai magatartás dramaturgiáját, amely a nyelviileg artikulálódó és pszichológiailag értelmezett szerepek konvergenciájára épül. (Lányi 2000) Természetesen a konvergencia nem véletlen.

A nyelv és a lélek egymáshoz való kötődése régi felismerés, még ha ez igencsak különböző értelmezésekben jelent és jelenik is meg. Hadd utaljak itt Arisztotelész *Rétorika* című munkájára, amely az első fennmaradt szisztematikus effektusinterpretáció is. A szerző a nyilvános beszéd hatását vizsgálva jut arra a következtetésre, hogy az érzelmek komoly befolyással vannak a közéleti gondolkodásra és magatartásra, márpedig ezek egyrészt a beszédekben öltének testet, másrészt beszédekkel befolyásolhatóak. Így aztán a retorika keretei között megvizsgálja, hogy milyen érzelmek vannak, hogyan jut el valaki az egyik érzelmi állapotból a másikba és mely tényezőkkel lehet ezeket befolyásolni. Hangsúlyoznám, hogy mindezt a retorika keretei között, a közéleti beszédvalóság integráns részeként. (Arisztotelész 1999: 81–111) De utalhatunk Harold Lasswellre is, aki úgy

vélekedett, hogy „életünk rendkívüli mértékben függ közvetlenül a szavaktól és gesztusoktól (...), személyiségünknek mint egésznek a státusa bele van szöve a verbális megfelelés folyamatába” természetesen a közélet színterein is. (Lasswell 2000: 13) A pszichológia azonban csak akkor vonja le mindennek a konzekvenciáit, amikor szakít a *természettudományos* ihletésű emberképpel és magatartásfelfogással, s a beszédet és a jelentést állítja elemzése „gravitációs” középpontjába.

Amikor a diszkurzíve felfogott politikai valóság értelmezésére és leírására teszünk kísérletet, akkor is valami hasonlót teszünk; megpróbálunk eltávolodni mind az objektivista ténytudományok, mind a szekularizált teológia szemléletétől. Ez azért nehéz feladat, mert gondolkodásmódjuk mélyen áthatotta a köznap és a tudományos valóságértelmezéseket, ahol is az *objektív tény*, az *ok* és az *igazság* „szentháromsága” embertől független, mondhatnám embertelen entitások, amelyekre a jelenségeket visszavezetve a dolgok állítólag el vannak rendezve, meg vannak magyarázva. A diszkurzíve értelmezett politikai valóság sem azért problematikus sokak számára, mert azt kellene elfogadniuk, hogy a politizáló egyének beszélnek és kommunikálnak, hiszen ez evidens, hanem azért, mert azt kellene megérteni, hogy ez nem az intézményi státusok és tárgyi állapotok függeléke és kiegészítése, hanem ehhez képest egy *másféle* politikai valóság megjelenése. A politikai jelentésadások törvényszerűségei és a jelentésfeltételek szabályrendszerei nem az intézményeket vagy az „objektív” cselekedeteket ragadják meg, hanem a politika jelentéses világát írják le, amelyek nem kevésbé lényegesek a politikai közösségek életének alakulásában mint mondjuk az intézmények és szervezetek által megszabott lehetőségek és keretek. A szavak *mögött* tehát nem kell vizionálnunk valami igazabb realitást magyarázandó a szavak éppígy létét: a jelentéseknek vannak persze jelentésfeltételei és szabályai, de ez maga is nyelviileg artikulálódik, még ha esetleg más nyelven vagy szinten is. A kutató és a tudós is része saját politikai és tudományos közösségének.

Amikor Lányi Gusztáv a politikai diskurzusokat vagy diszkurzív szerepeket és tematizációkat pszichológiailag értelmezi, akkor ugyanannak a jelenségnek egy *másféle* értelmezését vagy jelentésadását végzi el, mint amit a nyelvi elemzés feltár. Nem az okát írja le a politikai diskurzusoknak vagy kommunikációknak, vagyis nem vezeti vissza őket valami objektív entitásra, hogy igazságukat megmutassa. Úgy is mondhatjuk, hogy a nyelv és a lélek, a beszéd és a pszichikum azonos szinten helyezkednek el, egyik sem magyarázza meg a másikat, egyik sem oka vagy következménye a másiknak. A politikai élet egymáshoz tartózkodó, esetleg egymásra reflektáló, két aspektusáról van itt szó, amelyek mindenekelőtt *tágítják* egy-egy adott jelenség értelmezési lehetőségeit, vagyis új *perspektívákat* nyitnak a

dolgok megértésében. Az eredmény: a viták szofisztikáltabbak és értőbbek lehetnek, bővíthet a cselekvések köre és gazdagodhat a közösség tudása, irányítói a lehetőségek nagyobb tárházából válogathatnak. Amikor valaki tudományosan úgy érvel, hogy ő cáfolhatatlanul kimutatta egy-egy vélemény és magatartás okait, vagy prognosztizálni tudja adott társadalmi okok majdnem holtbiztos következményeit, akkor úgy viselkedik mint az egyszeri vicc hőse, aki egy sötét szobában próbál megfogni egy nem létező fekete macskát, és közben magabiztosan kiabálja: megvan, megvan.

*

A pszichológia tudománya valójában mindig is közel volt a beszédhez és a jelentéshez. Már a kognitív törekvések arról szóltak, hogy a motívum és a következmény között ott van a tudás, az ember egész feldolgozó-értelmező apparátusa, amely megbojlintja az inger és a válasz között eladdig feltételezett egyszerű viszonyt. A pszichoanalitikus iskolák pedig már kifejezetten az ember *elbeszél*t álmait, történeteit, köznapi kijelenségeit nyomán igyekeztek megragadni a személyiséget, tudományosan újraértelmezve, megfejtve a páciens saját szavait. A tendencia az utóbbi egy-két évtizedben is folytatódott, és a pszichológia „második kognitív forradalmát” megvalósító törekvések nyomán teljesebben ki.

Közülük utalnék háromra. A Serge Moscovici által kezdeményezett *szociálisreprezentáció-elmélete* – amely némi hányattatás után ma már versenyben van a második kognitív forradalom „vezető elmélete címért” (László 1999: 25) – vizsgálatának centrumába a *common sense* és a pszichológiai realitás kapcsolatát állította. Az irányzat képviselői szerint a társadalom *jelvalósága* egyszerre a pszichikum s a társas kommunikáció tükré és feltétele, másképpen szólva, a lélek s a társadalom a nyilvános kommunikációkban létezik, ezek szabályrendszereiben és működési módjaiban. Az elmélet nem fogadja el azt a feltételezést, hogy a társadalom objektív eszenciák létezése lenne; a társadalmi valóságot maguk az emberek teremtik meg, mégpedig interszubjektív kommunikációs tevékenységük révén, amelyben egyrészt feltárul a pszichikum természete, másrészt a csoportkohéziót fenntartó köznapi vagy természetes logika, amely radikálisan különbözik a tudományos gondolkodásmódtól. Rom Harré *diszkurzív pszichológiájának* is kulcseleme, hogy a pszichikum vagy a lélek nem privát képződmény, hanem publikus jelenség, amely a mindennapi interszubjektív nyelvhasználatban mutatkozik meg. (Ortmayr 1997) Az irányzat alapvető törekvése „a cselekvő számára releváns jelentések megállapítása és vizsgálata, nem pedig a pszichológus által előírt mércéhez történő igazodás mértékének a megállapítása” (Bodor 1997:

114), ami annál is fontosabb, mert a tudomány fogalmai rendre eltorzítják a köznapi kulcskategóriák konceptuális struktúráit. A *narratív pszichológia* egyik vezető képviselője, Jerome Bruner még egyértelműbben tesz különbséget tudományos és mindennapi gondolkodás között. Úgy látja, hogy a köznapi embert nem érdeklik az univerzális magyarázó sémák, ő mindegyiknél elmeséli a valóságot, pontosabban az emberek életszerűségeire törekedve elbeszéli egymásnak azt, ami van, mégpedig nyilvános értelemadás és koherencia teremtési szándék által vezetettve. A narratív pszichológia ezért egyrészt vizsgálja a narratívumok formáit, struktúráit és működésmódjukat, másrészt azt, hogy ezek milyen szerepet játszanak és milyen funkciót töltenek be az emberek életében. (László 1999: 42–78)

Ezek a nézetek nem társtalanok, más társadalomtudományokban is lehet találni hasonló törekvéseket. Clifford Geertz pontosan ilyen szemlélet alapján újította meg az antropológia szolid tudományát, és adott neki új távlatokat. (Szabó 2002: 96–103) Paul Ricoeur pedig minden társadalomtudomány létezési feltételének tekinti, hogy vizsgálati tárgya leírt vagy leírható beszédként, azaz jelentéssel bíró kommunikált valóságként legyen elemezhető. (Ricoeur 2002) Lehet úgy summázni ezeket a törekvéseket, hogy az *interszubbjektív kommunikációs köznapi beszédvalóság az emberi létezés primer ténye és valósága, amely közvetíti és hordozza a különböző történelmi-társadalmi állapotokat, megteremtve az emberi együttélés lehetséges módzatait és ezek változásait*. És az már tudományos tradíció vagy szituáció kérdése, hogy ennek éppenséggel milyen aspektusa kerül elemzésre. Mondjuk pszichológiai, eseménytörténeti, kulturális vagy a jelen hatalmi harcához kapcsolódó politológiai.

Nem gondolom tehát, hogy akár a diszkurzív elemzés, akár a politikai pszichológia fenomenológiája leszűkítené a politika fogalmát, különösképpen, hogy indokolatlanul redukálná valami mellékes mozzanatra, ahogyan Lányi ezt egy helyen mentegetőzve megfogalmazza. (Lányi 2000: 218) Minden elemzés leszűkül ugyanis valamilyen sajátos nézőpontra, ez tehát önmagában nem hiba. A kérdés mindig az, hogy az érintettek ott és akkor mit tartanak éppen elfogadott értelmezésnek, ennek következtében valóságosnak. A mi nézőpontunkból éppen az látszik világosan, hogy mennyire szűkkeblű a politológiai szervezattan és kalkulatív emberfelfogás, és hogy mennyi minden kicsúszik így a tudomány kezéből, amely viszont megmutatkozik az értelmező és jelentéses kommunikációs valóság felől. Még világosabban: azon fordul meg minden, hogy milyen logikát fogadunk el tudományosan magyarázatnak és milyen nem, és hogy az elfogadott magyarázatokat rivalizáló, kiegészítő vagy egymást kizáró értelmezéseknek tekintjük-e. A késő modernitás korában pedig már nyilvánvalóan nemcsak a tudományos objektivitás „szent-

háromságtana" (tény, ok, igazság) az elfogadott nyelvezet, hanem a társadalmi világ *saját* természetére rákérdező kommunikatív és jelentéses pozíció is (konstrukció, motiváció, érvényesség) mind a pszichológiában, mind a politológiában.

Ami a legérdekesebb: ez nem kevésbé praktikus, mint az önön gyakorlati hasznától eltelt kalkulációs felfogások, a magatartásbefolyásolást nagy hangon ambicionáló eljárások, vagy éppen a különböző biztos prognózisokat gyártó tudományok. Ha a hasznosságot úgy értjük, hogy mi váltható be közvetlenül pénzre és hatalomra, befolyásra és hírnévre, akkor persze a tudománynak általában is kevés haszna van: a másokon való agresszív felülkerekedés sem a múltban sem a jelenben nem a tudomány használatának egyenes következménye. A tudomány politikai és emberi haszna azonban lehet kulturális és mentális, megismerési és tudáshaszon, sőt uram bocsá' boldogsághaszon is. Másképpen szólva az összefogó építkezést is lehet hasznosnak tekinteni, nem csak a romboló felülkerekedést. Akkor pedig a megismerési és humanisztikus funkciót teljesítő fenomenológiai indíttatású és diszkurzív szemléletű politikai pszichológia fölöttebb hasznos tudomány. Lányi tanulmányai (mondjuk a politikusok lehetséges típusairól, a politikai társas kölcsönhatás természetéről vagy a politikai színpad dramaturgiájáról, esetleg a magyar politikusok pszichológiai jellemrajzai, a rendszerváltásról és a választási küzdelmekről közzétett elemzései) egyrészt tudományos igényességükkel mint példák, másrészt a közéleti tudásszintet emelő vonásukkal mint ismeretgyarapítók töltenek be igen praktikus funkciót.

A társadalomtudományokat egyébként sem lehet olyan módon felosztani mint a természetmegismerő diszciplínákat: egyrészt vannak az elméleti vagy alaptudományok, amelyeket a pusztá megismerési vágy hajt előre, másrészt a technológiai tudományok, amelyek találmányokká és eszközökké transzformálják az elméleti felismeréseket. Minden társadalomtudomány ugyanis *közvetlenül* része az adott közösség tudományos kultúrájának, amely különböző hatású gondolkodásmódokban, nyelvezetekben, szemléleti pozíciókban manifesztálódik az óvodától az egyetemig. Ezért itt nem az a kérdés, hogy melyik az elméleti és melyik az alkalmazotti tudomány, hanem az, hogy az adott tudományos iskola *milyen pozíció* alapján értelmezi és konstruálja meg a társadalmat vagy annak egy szeletét. A Lányi Gusztáv által preferált és művelt politikai pszichológia azért is perspektivikus, mert nem az emberinek vélelmezett természeti-tárgyi objektívitások érdeklik, hanem a specifikusan emberi realitás, a homo politicus által konstruált kommunikációs valóság „lelki arca”. Mind a nemzetközi, mind a hazai politológia messze van attól, hogy megszabaduljon az objektivista ténytudományok *szemléleti* terrorja és terhe alól, ezért aztán az embernek jól esik belepillantani egy olyan világba, ahol a politika

nem a létért folytatott vadállati küzdelem, nem is a rendszer-szerűen objektív rendszerek nyomasztó rendszere, vagy a felfoghatatlan isteni eszmék földi mása, hanem a mindközönséges emberek, a választópolgárok és a politikusok felemelően zúrvaros élete, a lélek és a beszéd köz-társasága, ahol a résztvevők a közjó érvényesítésére tesznek meg-megújuló kísérleteket.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Arisztotelész (1999): *Rétorika*. Fordította Adamik Tamás. Budapest: Telosz Kiadó.
- Béres István-Horányi Özséb, szerk. (1999): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Bodor Péter (1997): Az éteren túl: a megismerés társas konstruktivista felfogása. *Replika* 26 (június): 105–119.
- Hunyadi György, szerk. (1998): *Történeti és politikai pszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lasswell, Harold (2000 [1949]): A hatalom nyelve. Fordította Kiss Balázs. Szabó Márton-Kiss Balázs-Boda Zsolt (szerk.) *Szövegváltozatok a politikára: Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. 11–27. Budapest: Universitas-Nemzeti Tankönyvkiadó Rt.
- Lánczi András (2000): A politikatudomány helyzetéről és állapotáról. *Századvég Új folyam* 18. szám (ősz): 141–162.
- Lányi Gusztáv (1997): A politikatudomány diszkurzív fordulata – pszichológia nélkül? *Politikatudományi Szemle* 3: 113–122.
- Lányi Gusztáv (1992): A politikai pszichológiáról – Magyarországon. *Valóság* 9: 16–31.
- Lányi Gusztáv, szerk. (1996): *Politikai pszichológia: Szöveggyűjtemény*. Budapest: Balassi Kiadó – ELTE Szociológiai Intézete.
- Lányi Gusztáv (2000): A politikai magatartás dramaturgiája. Az etnometodológia mint politikai pszichológia. Szabó Márton (szerk.): *Beszélő politika: A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete*. 185–221. Budapest: Jószöveg Műhely Kiadó.
- Lányi Gusztáv (2001a): *Lélektan és politika: Bevezetés a politikai pszichológiába*. Budapest: Jószöveg Műhely Kiadó.
- Lányi Gusztáv (2001b) *Rendszerváltás és politikai pszichológia: Politikai pszichológiai tanulmányok*. Budapest: Rejtjel Kiadó.
- László János (1999): Társas tudás, elbeszélés, identitás: A társas tudás modern szociálpszichológiai elméletei. Budapest: Scientia Humana-Kairosz Kiadó.
- Ortmayr Imre (1997): Rom Harrè diszkurzív pszichológiája. *Replika* 26 (március): 153–162.
- Ricoeur, Paul (2002 [1978]): A szöveg mint modell: a hermeneutikai megértés. Fordította Szabó Márton. *Szociológiai Figyelő* VI. évfolyam 1–2: 60–76.
- Szabó Márton (1998): *Politikai tudáselméletek: Szemantikai, szimbolikus, retorikai és kommunikatív-diszkurzív értelmezések a politikáról*. Budapest: Universitas-Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szabó Márton (2001): A politikatudomány határai. *Politikatudományi Szemle* 1–2: 251–2267.
- Szabó Márton (2002): A szövegközpontú társadalomtudomány. *Szociológiai Figyelő* VI. évfolyam 1–2: 77–104.